

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε'

Ἡ δημοκρατία καὶ ἡ ἀνθρώπινη φύση

ΔΙΚΗΣ ΕΙΝΑΙ τυχαῖο γεγονός ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἀνθρώπινην φύση γεννήθηκε τὸν καιρὸν που διακηρυχτήκανε τὰ πολιτικῶν δικαιώματα ὃλου τοῦ λαοῦ σὲ ἀντίθεση πρὸς τὰ δικαιώματα τῆς τάξης ποῦχε ὅριστε τάχατες ἀπὸ τὸ Θεὸν ἢ ἀπὸ τὴν θεότηταν κυβερνάει. Τὴν σχέση ἀνάμεσα στὴ διακήρυξη τῆς δημοκρατίης διακυβέρνησης καὶ στὴν καινούργια συνείδηση τοῦ μένθράντου δὲ μποροῦμε νὰ τὴν παραστήσουμε σ' ὅλη της τὴν δημοκρατικὰς ὅλο της τὸ βάθος διχως νὰ ἔξετάσουμε ἕνα ἴστοικό, ψημάθραθρο ἀντίθετο, διποὺ τὶς κοινωνικὲς διαρρυθμίσεις καὶ τὶς πόλιτειακὲς μορφὲς τὶς θεωροῦσαν ἐκφραση τῆς Φύσης, μὰ ὅχι γενέθλια τῆς ἀνθρώπων φύσης. Προϋπόθεση γιὰ τούτην τὴν δημοκρατίαν εἶναι νὰ διηγηθοῦμε τὴ μακρόχρονη ἴστορία μᾶς, ἔννοιας. Θὰ ἔκθεσουμε ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς θεωρίας τὸ πῶς ἔχει λήγει τὴν Νόμων τῆς Φύσης ἀπὸ τὴν θεοτελή καὶ τῶν Στωικῶν ἵσαμε κείνους που διεμέρισαν τὴν νεώτερη νομοθεσία τὸ δέκατο ἔχτο καὶ τὸ δέκατο δέκατο αἰώνα.

Ἡ δημοκρατία τούτης τῆς ἔξελιξης, καθὼς καὶ τῆς μετακίνησης πολλούς για τὸ δέκατο δύγδοο αἰώνα ἀπὸ τὸ Φυσικὸ Νόμο στὰ Φυσικῶν Δικαιώματα, εἰν' ἔνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα κεφάλαια τῆς διάνοητης τριτογένεσιας τῆς ἀνθρωπότητας. Ἄν διως ἔμβαθύγουρε μὲν αὐτὸ τὸ θέμα, θὰ ἔμακρύνουμε πολὺ ἀπὸ τὸ θέμα παραπλέοντες. Ἅναγκαστικὰ λοιπὸν θὰ περιοριστῶ νὰ βεβαιώσω: καὶ μὲν τονίσω ἄλλη μιὰ φορὰ κάτι που ἔχω ξαναπεῖ. Πῶς ἀποτελεῖ ὑπερικὰ πρόσφατο γεγονός τῆς εύρωπαϊκῆς ἴστορίας ἢ γέννηση τῆς ἰδέας ὅτι κάθε θεμιτὴ πολιτικὴ διαρρύθμιση

πηγάζει άπό τη φύση τὴν ἀνθρώπινη. Πώς τούτης τῆς Ιδέας ἡ ἐμφάνιση ἀποτελεῖ σχεδὸν ἐπαναστατικὴ ἐκτροπὴ ἀπό τὶς προγενέστερες θεωρίες γιὰ τὸ θεμέλιο τῆς κρατικῆς ἔξουσίας καὶ τῆς ιδιότητας τοῦ πολίτη καὶ τοῦ ὑπήκοου. Τόσο μεγάλη στάθηκε ἡ ἀλλαγὴ ὡστε ἡ βασικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν παλιὰ φεπουμπλικάνικη καὶ στὴ νεώτερη δημοκρατικὴ διακυβέρνηση εἶναι πώς ἡ πολιτικὴ ἐπαψε νὰ βασίζεται στὴ φύση τοῦ κόσμου καὶ στηρίχτηκε στὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου. Τέλος μὲ τὶς ἀλλαγὲς καὶ μὲ τὴν ἀνάγκη γιὰ περσότερες ἀλλαγὲς τῆς δημοκρατικῆς θεωρίας συνδέθηκε μιὰ στραβὴ ἀντίληψη γιὰ τὴ συγχρότηση τῆς ἀνθρώπινης φύσης καὶ γιὰ τὴ σχέση τῶν συστατικῶν τῆς στοιχείων μὲ τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα.

Τὸ θέμα ποὺ θὰ ἔξετάσουμε παρακάτου εἰν^τ ἐνα δράμα σὲ τρεῖς πράξεις. Ἡ τελευταία πράξη δὲν τέλειωσε ἀκόμα, παίζεται τώρα. Σ^τ ἐμᾶς μοιραστήκαν οἱ ρόλοι, σ^τ ἐμᾶς ποὺ ζοῦμε σήμερα. Στὴν πρώτη πράξη—δόσο μποροῦμε νὰ διηγηθοῦμε τὴ συμπυκνωμένη τῆς ὑπόθεση—γίνεται μιὰ μονόπλευρη ἀπλοποίηση τῆς ἀνθρώπινης φύσης καὶ χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ ὑποστηρίξει καὶ νὰ δικαιολογήσει τὴ νέα πολιτικὴ κίνηση. Στὴ δεύτερη πράξη βλέπουμε τὴν ἀντίδραση πούγινε στὴ θεωρία καὶ στὶς ἐνέργειες τὶς συνυφασμένες μ^ε αὐτή, ἐπειδὴ ἦταν ὁ πρόδρομος ἡθικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀγαρχίας καὶ στάθηκε ἡ αἵτία νὰ χαλαρωθοῦν οἱ συνεχτικοὶ δεσμοὶ ποὺ ἔνωνυνε τ^ο ἀνθρώπινα ὄντα σ^τ ἐνα δργανωμένο σύνολο. Στὴν τρίτη πράξη, σ^τ αὐτή ποὺ παίζεται τώρα, ξαναβρίσκεται ἡ ἡθικὴ σημασία τοῦ συνδέσμου τῆς ἀνθρώπινης φύσης μὲ τὴ δημοκρατία. Ἡ σημασία αὐτοῦ τοῦ συνδέσμου ἐκφράζεται συγκεκριμένα στὶς πραγματικὲς συνθῆκες τὶς τωρινές, λευτερωμένη ἀπ^ο τὶς μονόπλευρες ὑπερβολὲς τῆς προγενέστερης διατύπωσης. Λέω πρῶτα τὴν ὑπόθεση συνοπτικά, ἐπειδὴ παρακάτου ἀναγκάζομαι νὰ μιλήσω μὲ κάμποσες λεπτομέρειες γιὰ θέματα ποὺ ἀν προχωρήσουμε σ^τ αὐτὰ περσότερο γίνονται θέματα τεχνικά, θεωρητικά.

"Ας πῶ ἀπ' τὴν ἀρχὴν πὼς ἀντίστοιχη μὲ τὴν θεωρία ποὺ ἀπομόνωσε τὸν «ἔξωτερικὸν» παράγοντα τῆς ἀλληλεπίδρασης ποὺ δημιουργεῖ τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα εἰν' ἥ θεωρία ποὺ ἀπομόνωσε τὸν παράγοντα τὸν «ἔσωτερικόν», δηλαδὴ τὸν ἀνθρώπινο παράγοντα.³ Αλήθεια, ἀν ἀκολουθοῦσα τὴν ἴστορικὴ σειρά, θὰ ἔξεταξα πρῶτα τὴν δεύτερη θεωρία. Αὐτὴ ἥ θεωρία ἔχει ἀκόμα καὶ τώρα πιὸ πλατιὰ διάδοση καὶ πιὸ μεγάλη ἐπιφέροντα ἀπ⁴ δ, τι μποροῦμε νὰ φανταστοῦμε. Σήμερα κατάλληλοι ἀντιπρόσωποι τῆς δημοτικότητάς της δὲν εἶναι οἱ ἐπιστήμονες ψυχολόγοι καὶ κοινωνιολόγοι ποὺ διαβεβαιώνουνε πὼς δὲ μποροῦμε νὰ καταλάβουμε κανένα κοινωνικὸν φαινόμενο ἀν δὲν πάρουμε γιὰ βάση τὶς ψυχικὲς λειτουργίες τῶν ἀτόμων, ἀφοῦ σὲ τελευταία ἀνάλυση ἀτοματὴν ἀποτελοῦνε τὴν κοινωνία. Πραχτικὴ ἀξία ἔχει ἥ διατύπωση τούτης τῆς ἀποψῆς ποὺ βρίσκουμε στὸ θεωρητικὸν μέρος τῆς οἰκονομολογίας. Ἐκεῖ ἀποτέλεσε τὴν ραχοκοκκαλιὰ κείνης τῆς οἰκονομίας ποὺ τὴν χαραχτηρίζει τὸ laissez faire. Τὴν ἵδια διατύπωση βρίσκουμε καὶ στὸ βρετανικὸν πολιτικὸν φιλελευθερισμὸν ποὺ ἀναπτύχτηκε σὲ συνδυασμὸ μ⁵ αὐτὴ τὴν οἰκονομολογικὴ θεωρία. Ὅπάρχει μιὰ ἵδιαίτερη ἀποψη ποὺ γιὰ νὰ ἔξηγήσει τὰ κοινωνικὰ γεγονότα ἔξεταξει τὸ ἀνθρώπινα κίνητρα καὶ ὑποστηρίζει δτι σὲ τοῦτα τὰ κίνητρα βασίζεται κάθε συνετὴ οἰκονομικὴ πολιτική. Ἡ ἀκοψη αὐτὴ δὲ μᾶς παρουσιάστηκε μὲ τὴν ταμπέλα τῆς ψυχολογίας. Σὰ θεωρία ὅμως γιὰ τὴν ἀνθρώπινη φύση, εἶναι οὖσιαστικὰ ψυχολογική. Ὅπάρχει καὶ μιὰ ἄλλη ἀποψη. Αὐτὴ παραδέχεται πὼς ἥ δημοκρατία κι' δ καπιταλισμὸς εἰν⁶ ἀναγκαστικὰ δυὸ πράματα ἀδιάσπαστα ἐνωμένα. Ἐχει κι' αὐτὴ ψυχολογικὸν θεμέλιο καὶ ψυχολογικὲς τάσεις. Γιατὶ μονάχα ἥ πίστη σὲ μιὰ δρισμένη θεωρία γιὰ τὴν ἀνθρώπινη φύση τὴν κάνει νὰ βλέπει τὴ δημοκρατία καὶ τὸν καπιταλισμὸ σὰ σιαμαῖα δίδυμα, ποὺ ἀνίσως χτυπηθεῖ τὸ ἔνα θὰ κιντυνέψει καὶ τὸ ἀλλούνον ἥ ζωή.

"Ἡ κλασικὴ ἔκφραση τῆς ἀποψῆς ποὺ τὰ κοινωνικὰ φαινό-

μενα τὰ ἔξηγεῖ μὲ τὰ φαινόμενα τὰ ψυχολογικὰ εἶναι κείνη ποὺ χρησιμοποίησε δὲ Τζών Στιουάρτ Μίλ στὴ Λογική του—μιὰ διαβεβαίωση ποὺ θὰ φάνηκε σὰν ἀξιωμα δταν διατυπώθηκε: «Ολα τὰ φαινόμενα τῆς κοινωνίας εἶναι φαινόμενα τῆς ἀνθρώπινης φύσης...». Αν λοιπὸν τὰ φαινόμενα ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἀνθρώπινη σκέψη, στὸ ἀνθρώπινο συναίσθημα καὶ στὴν ἀνθρώπινη δράση εἰν^ο ὑποταγμένα σὲ καθορισμένους νόμους, τῆς κοινωνίας τὰ φαινόμενα δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ συμμορφώνονται μὲ τὸ νόμο». Πιὸ κάτω λέει: «Οἱ νόμοι ποὺ κυβερνᾶνται τὰ φαινόμενα τῆς κοινωνίας δὲν εἶναι καὶ δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλοι ἀπὸ τοὺς νόμους ποὺ ρυθμίζουνται τὶς ἐνέργειες καὶ τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπινων δντων ἐνωμένων στὸ κοινωνικὸ σύνολο». Κ^τ ἔπειτα προσθέτει, λέει καὶ θέλει νὰ βγάλει τὸ συμπέρασμα δτι τὸ νὰ εἶν^ο «ἐνωμένα τὰ ἄτομα στὸ κοινωνικὸ σύνολο» εἶν^ο ἀδιάφορο γιὰ τοὺς νόμους τῶν ἀτόμων, ἀδιάφορο λοιπὸν καὶ γιὰ τοὺς νόμους τῆς κοινωνίας: «Στὴν κοινωνία τὰ ἄτομα δὲν ἔχουν ίδιότητες ἄλλες ἀπ^ο δσες προέρχονται ἀπὸ τοὺς νόμους ποὺ κυβερνᾶνται τὸν ἀνθρωπο σὲν ἄτομο, δὲν ἔχουν ίδιότητες ἄλλες ἀπὸ κείνες ποὺ ἀνάγονται σ^τ αὐτοὺς τοὺς νόμους».

Τούτη ἡ ἀπόδοση τῶν κοινωνικῶν φαινομένων στὸ ἀνθρώπινο ἄτομο μᾶς φανερώνει τί χαραχτήρα εἶχε ἡ ίδιαίτερη ἀπλοποίηση ποὺ κυριάρχησε στὶς ἀντιλήψεις καὶ στὶς μεθόδους αὐτῆς τῆς ίδιαίτερης σχολῆς. «Οσοι ἐκφράσανται κι^ν ἀγαπήσανται τὸ εἶδος τῆς φιλοσοφίας ποὺ συνοψίστηκε ἀπὸ τὸ Μίλ, ήταντε στὴν ἐποχὴ τους ἐπαναστάτες. Θέλαντε νὰ λευτερώσουνται μιὰν δρισμένη κατηγορία ἀνθρώπων, ποὺ τοὺς ἀπασχολούσανται καινούργιες μορφὲς βιομηχανικῶν, ἐμπορικῶν καὶ τραπεζιτικῶν ἐπιχειρήσεων, ἀπὸ χειροπέδες κληρονομημένες ἀπὸ τὴ φεουδαρχία. Τοῦτες τὶς χειροπέδες ἡ συνήθεια καὶ τὰ συμφέροντα τὶς εἶχαντε κάνει ἀγαπητὲς στοὺς τραγοὺς ἀριστοκράτες γαιοχτήμονες. Αν δὲ φαίνονται σήμερα ἐπαναστάτες (στὴν προσπάθειά τους νὰ φέρουνται τὴν

κοινωνική άλλαγή προκαλώντας άλλαγή στὶς γνῶμες τῶν ἀνθρώπων κι ὅχι χρησιμοποιώντας τὴ βία), αὐτὸς συμβαίνει ἐπειδὴ οἱ γνῶμες τους εἶναι τώρα ἡ φιλοσοφία τῶν συντηρητικῶν σὲ κάθε χώρα ἔξαιρετικά ἐκβιομηχανισμένη.

Δοκιμάσανε νὰ διατυπώσουνε διανοητικὰ κείνες τὶς βασικὲς ἀρχὲς ποὺ θὰ δικαιώνανται τὴν ἐπιτυχία ὅρισμένων τάσεων. Τὶς τάσεις αὐτὲς οἱ ἐπαναστάτες οἱ σημερνοὶ τὶς ὀνομάζουνε καπιταλισμὸς τῆς μπουρζουαζίας καὶ προσπαθοῦνται νὰ τὸν ἀνατρέψουνε. Τούτη ἡ ψυχολογία δὲν εἶναι κείνη ποὺ περιέχουνται τὰ ἔγχειρίδια. Μὰ ἐκφράζει τὶς ἀτομιστικὲς ἴδεες ποὺ ἐμπνεύσανται τὶς φιλοσπαστικὲς οἰκονομικὲς καὶ πολιτικὲς θεωρίες τῆς ἐποχῆς. Ὁ «ἀτομισμός» της ἀποτέλεσε τὸ ὑπόβαθρο γιὰ ἕνα μεγάλο μέρος τῆς τωρινῆς ἐπιστημονικῆς ψυχολογίας, γιὰ ὅλη αὐτὴ τὴν ψυχολογία πάνου κάτου, ὃν ἔξαιρέσουμε κείνη ποὺ οἱ βιολογικὲς κι ἀνθρωπολογικὲς ἔρευνες τὴν κάνανται νὰ πάρει ἄλλη στροφή. Τὸν καιρὸ ποὺ γεννήθηκε, δὲν ἦταν ἀπὸ κείνες τὶς ψυχολογίες ποὺ μυρίζουνται βιβλίο, κι ἀς ἦταν σὲ βιβλία γραμμένη. Τὰ βιβλία χρησιμέψανται γιὰ νὰ ἐπεξεργαστοῦνται ἴδεες ποὺ ἀκουστήκανται σὲ ἐκλογικὲς περιοδεῖες καὶ ὑποδειχτήκανται στὸ κοινοβούλιο γιὰ νὰ γίνουνται νόμοι.

Πρὸς ἀρχίσω νὰ ἐκθέτω τὸ θέμα λεπτομερειακά, θέλω νὰ θυμίσω κάτι ποὺ ἰσχυρίστηκα πρωτύτερα: δτι ἡ κοινὴ ἀντίληψη μᾶς ὅρισμένης ἐποχῆς γιὰ τῆς ἀνθρώπινης φύσης τὴ συγκρότηση ἀντικαθορτίζεται στὰ κοινωνικὰ κινήματα ποὺ εἴτε γίνανται θεσμοὶ εἴτε ἐκδηλώνουνται τὴν ἀντίθεσή τους πρὸς τὴν καταπολέμηση τῆς κοινωνικῆς ἀνισότητας καὶ γι ἀυτὸς τὸ λόγο ἔχουν ἀνάγκη νὰ διατυπωθοῦνται σ' ἕνα διανοητικὸ καὶ ἥθικὸ κανόνα γιὰ ν ἀνέξησουνται τὴ δύναμή τους. Ἱσως δώσω τὴν ἐντύπωση πῶς ἀπομακρύνομαι πολὺ ἀπὸ τὸ θέμα μου ὃν παραπέμψω στὰ λόγια τοῦ Πλάτωνα γιὰ τὸ πῶς μποροῦμε νὰ καθορίσουμε τὰ συστατικὰ στοιχεῖα τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Ἡ κατάλληλη μέθοδος, εἶπε, εἶναι νὰ δοῦμε πῶς ἔρμηνεύεται ἡ ἀνθρώπινη φύση

μὲ μεγάλα καὶ εὐκολοδιάβαστα γράμματα στὴν ταξικὴ δργάνωση τῆς κοινωνίας, πρὸν γυρέψουμε νὰ τὴν ἔεδιαλύνουμε στὴ μικρὴ καὶ ἀσήμαντη καὶ δυσκολονόητη ἔκδοση ποὺ βρίσκεται στὰ ἄτομα. Καὶ ἔτσι παίρνοντας γιὰ βάση τὴν κοινωνικὴ δργάνωση ποὺ τοῦ ἦτανε γνωστὴ βρῆκε πὼς ἀφοῦ ὑπῆρχε μιὰ ἐργατικὴ τάξη ποὺ σχοτώνοτανε στὴ δουλειὰ γιὰ νὰ ἴκανοποιεῖ τὶς ἐπιθυμίες, μιὰ τάξη ἀπὸ πολεμιστὲς πολίτες, πιστοὺς ἴσαμε τὸ θάνατο στοὺς νόμους τῆς πολιτείας, καὶ μιὰ τάξη νομοθετική, ἔτσι οὐδὲν ἀποτελεῖται καὶ ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ ἀπὸ ἐπιθυμίες στὸ κατώτερο τῆς μέρος—«κατώτερο» καὶ μὲ τὶς δυὸ σημασίες τῆς λέξης—, ἀπὸ τάσεις εὐγενικές, ποὺ δὲ σταματᾶνε στὴν ἀπόλαυση τὴν προσωπική, ἐνῶ ἡ ἐπιθυμία μόνο νὰ πάρει ζητάει καὶ ν' ἀπομνήσει γιὰ τὴ δική της τὴν ἴκανοποίηση, καὶ τελικὰ ἀπὸ τὴ λογική, ποὺ εἶναι νομοθετικὴ ἔξουσία.

Ἄφοῦ βρῆκε τοῦτα τὰ τρία πράματα στὴ σύνθεση τῆς ἀνθρώπινης φύσης, δὲ δυσκολεύτηκε νὰ ἔσαναγυρίσει πίσω στὴν δργάνωση τῆς κοινωνίας καὶ ν' ἀποδείξει πὼς ὑπάρχει μιὰ τάξη ποὺ πρέπει νὰ τῆς ἐπιβληθοῦνε κανονισμοὶ καὶ νόμοι ἀπὸ τὰ πάνου γιὰ νὰ πειθαρχήσει, γιατὶ ἀλλιώτικα δὲν ἔχει δρια στὴ δράση της καθορισμένα καὶ στὸ δνομα τῆς ἐλευθερίας μπορεῖ νὰ καταστρέψει τὴν ἀρμονία καὶ τὴν τάξη. Πὼς ὑπάρχει μιὰ δεύτερη τάξη ποὺ ἔχει κλίση πρὸς τὴν ὑπακοὴ καὶ τὴ νομιμοφροσύνη, κλίση νὰ πιστεύει τὰ σωστά, ἀγκαλὰ καὶ μοναχή της εἶναι ἀνίκανη ν' ἀνακαλύψει ἀπὸ ποιοὺς σκοποὺς πηγάζουν οἱ νόμοι. Καὶ πὼς στὴν κορυφὴ κάθε δργάνωσης καλὰ διαρρυθμισμένης ὑπάρχει ἡ κυβέρνηση ἔκεινῶν ποὺ οἱ κυρίαρχες φυσικές τους ιδιότητες ἀποτελοῦνε τὴ λογική, ἀφοῦ διαμορφωθεῖ ἀπὸ τὴν ἀγωγὴ τούτη ἡ ἴκανότητα.

Δύσκολα θὰ βρεθεῖ εἰκόνα ποὺ νὰ παρασταίνει καλύτερα τὸ γεγονός ὅτι κάθε κίνηση ποὺ ἴσχυρίζεται ὅτι σκοπός της εἶναι ν' ἀνακαλύψει τὴν ψυχολογικὴ αἰτία καὶ πηγὴ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων εἶναι πραγματικὰ κίνηση πρὸς τὰ πίσω,

Γιατί ξαναγυρίζει στής άνθρωπινης φύσης τὴ σύσταση γιὰ νὰ διαβάσει πάνου κεῖ τὶς κυρίαρχες κοινωνικὲς τάσεις. Καὶ τοῦτες τὶς τάσεις ύστερα τὶς χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ ἔξηγήσει κεῖνα ὅσα ἵσα ποὺ τὶς προκαλέσανε.⁷ Ήτανε τότες «φυσικὸ» γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἀντιπροσωπεύανε τὴν καινούργια βιομηχανικὴ καὶ ἐμπορικὴ κίνηση νὰ ἔξυψώσουντε τὴν ἐπιθυμία. Τὴν ἐπιθυμία, ποὺ θεωρήθηκε ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ἕνα εἶδος ἀναγκαίου κακοῦ, τὴν νομίσαν ἀγκωνάρι τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας καὶ προκοπῆς. Κάτι τέτοιο συμβαίνει καὶ σήμερα, ποὺ βγάνουντε στὴ μέση τὴν ἀγάπη τῆς ἔξουσίας γιὰ νὰ παίζει τὸ ρόλο ποὺ παίζειν ἔδῶ καὶ ἔναν αἰώνα τὰ συμφέροντα τὰ προσωπικά, τὸ ρόλο τοῦ κυρίαρχου «κίνητρου». Αὐτὸς εἶν⁸ ὁ λόγος ποὺ τὴ λέξη κίνητρο τὴ βάνω μέσα σὲ εἰσαγωγικά. Κεῖνα ποὺ λέμε κίνητρα, ὅταν τὰ ἔξετάσουμε καὶ τὰ κρίνουμε, φανερώνεται πὼς δὲν εἶν⁹ ἀπλὰ στοιχεῖα τῆς ἀνθρώπινης φύσης, πὼς εἶναι σύνθετες ψυχικὲς διαθέσεις, ποὺ τὸν τύπο τους τὸν διαμορφώνουν οἵ συνθῆκες τοῦ πολιτισμοῦ.

Κι¹⁰ ἀν ἀκόμα ἀποβλέψουμε στὶς ὅρμες καὶ στὶς τάσεις, ποὺ πραγματικὰ εἶναι στοιχεῖα γνήσια τῆς ἀνθρώπινης φύσης, θὰ δοῦμε, ἀν δὲ χάψουμε καμὰ ἀπὸ τὶς συνηθισμένες γνῶμες, πὼς αὐτὰ τὰ στοιχεῖα μόνα τους καθόλου δὲ μποροῦντε νὰ ἔξηγήσουντε τὰ φαινόμενα τὰ κοινωνικά. Γιατὶ ἀποτέλεσμα φέρνουντε μονάχα ὅταν ἡ ἀμοιβαία σχέση τους μὲ τὶς συνθῆκες τοῦ πολιτισμοῦ ποὺ τὰ περιστοιχίζει τὰ διαμορφώνει σὲ ἴκανότητες ἐπίκτητες. Μποροῦμε νὰ ἐπικαλεστοῦμε τὴ μαρτυρία τοῦ Χόμπς. Αὐτὸς πρῶτος ἀπὸ τοὺς νεώτερους ταύτισε τὴν κατάσταση τῆς φύσης καὶ τοὺς νόμους της—τὸ κλασικὸ ὑπόβαθρο κάθε πολιτικῆς θεωρίας—μὲ τὴν ἀκατέργαστη, τὴν ἀκαλλιέργητη ἀνθρώπινη φύση. Σύμφωνα μὲ τὸ Χόμπς «στὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου βρίσκουμε τρεῖς κύριες αἰτίες διαμάχης: πρῶτα τὸν ἀνταγωνισμό, δεύτερο τὴ δυσπιστία καὶ τρίτο τὴ φιλοδοξία. Τὸ πρῶτο ἀπὸ αὐτὰ σπρώχνει τοὺς ἀνθρώπους νὰ κάνουν ἐπιδρομὲς γιὰ τὸ κέρ-

δος, τὸ δεύτερο γιὰ τὴν ἀσφάλειά τους καὶ τὸ τρίτο γιὰ τὴ φήμη τους. Στὴν πρώτη περίπτωση οἱ ἀνθρωποι μεταχειρίζονται τὴ βία γιὰ νὰ κυριαρχήσουνε πάνου σ' ἄλλους ἀνθρώπους, στὴ δεύτερη γιὰ νὰ ἔξασφαλιστοῦνε καὶ στὴν τρίτη γιὰ πράματα τιποτένια, γιὰ μιὰ λέξη, ἢς ποῦμε, γιὰ ἕνα χαμόγελο, γιὰ μιὰ διαφορετικὴ γνώμην γιὰ κάποιο ἄλλο σημάδι καταφρόνιας ποὺ γίνεται στὸ πρόσωπό τους ἢ ἀντανακλαστικὰ στὸ σόι τους, στοὺς φίλους τους, στὸ ἔθνος τους.

Δὲ θ' ἀρνηθοῦμε πὼς ὑπάρχουνε στὸν ἀνθρωπὸ οἱ ἴδιότητες ποὺ ἀναφέρει ὁ Χόμπς. Καὶ πὼς μποροῦνε νὰ προκαλέσουνε διαμάχη, δηλαδὴ σύγκρουση καὶ πόλεμο ἀνάμεσα σὲ κράτη καὶ ἐμφύλιο σπαραγμὸ μέσα σ' ἕνα ἔθνος—μόνιμη κατάσταση τὸν καιρὸ ποὺ ζοῦσε ὁ Χόμπς. "Ισαμε δῶ ἡ ἔξήγηση ποὺ δίνει ὁ φιλόσοφος αὐτὸς σὲ κείνη τὴ φυσικὴ ψυχοσύνθεση ποὺ δὲν ἀφήνει νὰ ὑπάρχει ἀσφάλεια—ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ κάθε πολιτισμένη κοινωνίᾳ—φαίνεται πιὸ βαθυστόχαστη ἀπὸ πολλὲς ἀπόπειρες σημερνὲς νὰ καταγραφτοῦνε τὰ γνωρίσματα τῆς ἀκατέργαστης ἀνθρώπινης φύσης ποὺ πιστεύεται πὼς προκαλοῦνε τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα. "Ο Χόμπς νόμιζε πὼς ἡ ὅλη φυσικὴ κατάσταση τῶν ἀνθρώπων στὶς σχέσεις τους ἀναμεταξύ τους εἶναι πόλεμος ὅλων ἐνάντια σ' ὅλους, γιατὶ ὁ ἀνθρωπὸς ἀπὸ φυσικοῦ του εἶναι γιὰ τὸν ἀνθρωπὸ «σὰ λύκος». "Ο σκοπὸς τοῦ Χόμπς εἶναι νὰ ἔξυμνήσει ἀνθρώπινες σχέσεις σκόπιμα θεσπισμένες, αὐταρχικοὺς νόμους καὶ κανονισμοὺς ποὺ νὰ κυβερνᾶνε ὅχι μονάχα τὶς πράξεις τὶς φανερές, παρὰ καὶ τὶς διαθέσεις καὶ τὶς ἰδέες ποὺ κάνουνε τοὺς ἀνθρώπους νὰ θεωροῦν δρισμένα πράματα σκοποὺς ἢ ἀποχτήματα. Αὐτὴ τὴν ἔξουσία ὁ Χόμπς τὴν ἔβλεπε σὰν ἀπόλυτο μονάρχη πολιτείας. Μὰ θάτανε σύμφωνο μὲ τὸ πνεῦμα του νὰ τὴ βλέπει σὰν ἔξυψωση τοῦ πολιτισμοῦ πάνου κ' ἐνάντια στὴν ἀνθρώπινη φύση. Καὶ δὲν εἶναι λίγοι οἱ συγγραφεῖς ποὺ ὑποδείξανε τὴν δμοιότητα ἀνάμεσα στὸ ὅλοκληρωτικὸ σύστημα ποὺ ἀντιπρο-

σωπεύει δὲ Λεβιάθαν τοῦ Χόμπς καὶ στὸ ὅλοκληρωτικὸν κράτος τὸ ναζιστικόν.

Πολλοὶ παραλλήλισμοὶ μποροῦνται νὰ γίνουν ἀνάμεσα στὴν ἐποχὴ ποὺ ζοῦσε δὲ Χόμπς καὶ στὴν ἐποχὴ τὴν τωρινή, καὶ μάλιστα σχετικὰ μὲ τὴν σύγχρονην ἀνάμεσα σὲ ἔθνη καὶ σὲ κοινωνικὲς τάξεις. Μὰ κεῖνο ποὺ ταιριάζει νὰ τονιστεῖ ἐδῶ, εἶναι πὼς ὅσες ἴδιοτητες διάλεξε δὲ Χόμπς γιὰ αἰτίες ποὺ κάνουνται τὴν ζωὴν τῆς ἀνθρωπότητας «χυδαία καὶ σιχαμερή», εἶναι κεῖνα ίσα τὰ κίνητρα ποὺ ἄλλοι τὰ διαλέξουν γιὰ αἰτίες εὐεργετικῶν κοινωνικῶν ἐπιρροῶν, γιὰ αἰτίες ἀρμονίας, εὐημερίας, προόδου ἀπεριόριστης. Τὴν ἀποψή τοῦ Χόμπς, ποὺ τὸν ἀνταγωνισμὸν τὸν ἔβλεπε σὰν ἀγάπη γιὰ τὸ κέρδος, τὴν ἔχει ἀπορρίψει ἡ βρεττανικὴ κοινωνιολογικὴ φιλοσοφία τοῦ δέκατου ἔνατου αἰώνα. Ἀντὶς νὰ θεωρεῖται δὲ ἀνταγωνισμὸς πηγὴ πολέμου, πιστεύτηκε πὼς εἶναι τὸ μέσον γιὰ νὰ βρίσκουν οἱ ἀνθρωποι τὴν ἀσχολία ποὺ τοὺς ταιριάζει καλύτερα. Τὸ μέσον γιὰ νὰ φτάνουνται στὸν καταναλωτὴν τὸν ἀναγκαῖα ἀγαθὰ μὲ τὸ λιγότερο κόστος. Τὸ μέσον γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ τελικὰ ἀλληλουχία ἀρμονικὴ — φτάνει μόνο νὸς ἀφεθεῖ ἐλεύθερος δὲ ἀνταγωνισμὸς νὰ δράσει δίχως «τεχνητοὺς» περιορισμούς. Ἀκόμα καὶ σήμερα διαβάζουμε ἀρχὰ κι ἀκοῦμε ὅμιλίες ὅπου αἰτία τῆς ἀκαταστασίας μας τῆς τωρινῆς θεωρεῖται ἡ κρατικὴ ἐπέμβαση στὴν εὐεργετικὴ δράση τῆς ἴδιωτικῆς ἀνταγωνιστικῆς κερδοσκοπίας.

Τοῦτες τὶς δυὸς πολὺ διαφορετικὲς ἀντιλήψεις γι' αὐτὸν τὸ στοιχεῖο τῆς ἀνθρώπινης φύσης δὲν τὶς ἀναφέρνουμε γιὰ νὰ βγάλουμε συμπέρασμα ἡ γιὰ νὰ ἔξετάσουμε ποιὰ εἶναι ἡ σωστή. Τὸ σπουδαῖο εἶναι πὼς ἔχουνται κάνει καὶ οἱ δυό τους τὸ ίδιο λάθος. Αὐτὲς καθεαυτὲς οἱ δρμὲς (ἢ ὅπως ἄλλιῶς θέλουμε νὰ τὶς ὀνομάσουμε) κοινωνικὰ δὲν εἶναι οὕτε εὐεργετικὲς οὕτε κακοποιές. Ἡ σημασία τους πραγματικὰ βασίζεται στὸ ἀποτελέσματά τους. Καὶ τὸ ἀποτελέσματά τους εἶναι ἔξαρτημένα ἀπὸ τοὺς δρους ποὺ κάτου ἀπὸ αὐτοὺς λειτουργοῦν οἱ δρμὲς καὶ ποὺ βρίσκονται μὲ

τὶς ὅρμες σὲ ἀμοιβαία σχέση. Οἱ δροι καθορίζονται ἀπὸ τὶς παραδόσεις, ἀπὸ τὰ ἔθιμα, ἀπὸ τοὺς νόμους, ἀπὸ τὴν κοινὴ ἐπιδοκιμασία ἢ ἀποδοκιμασία, ἀπ' ὅλες τὶς συνθῆκες ποὺ ἀποτελοῦνται τὸ περιβάλλον. Τοῦτες οἱ συνθῆκες ἔχουνται πληθύνει τόσο πολὺ ἀκόμα καὶ μέσα σὲ μιὰ καὶ μόνη χώρα γιὰ ἐναντίον ὅρισμένο καιρό, ὅστε ἡ ἀγάπη γιὰ τὸ κέρδος (σὰ γνώρισμα τῆς ἀνθρώπινης φύσης) μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ κοινωνικὰ ὀφέλιμη καὶ κοινωνικὰ βλαβερή. Καὶ μ' ὅλη τῇ συνήθεια ποὺ ὑπάρχει νὰ θεωροῦνται πέρα γιὰ πέρα εὐεργετικὲς οἱ συνεργατικὲς τάσεις, τὸ ἕδιο πράμα ισχύει γι' αὐτὲς ἂν τὶς πάρουμε μονάχα σὰ συστατικὰ τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Οὔτ' ὁ ἀνταγωνισμὸς οὔτ' ἡ συνεργασία δὲ μποροῦνται νὰ θεωρηθοῦνται χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι ὄνόματα, ἀπὸ κεῖνα ποὺ πραγματικὰ δίνουν οἱ κοινωνίες σὲ ὅρισμένες σχέσεις ἀνάμεσα στὶς πράξεις τῶν ἀτόμων.

Αὐτὸν θάταν ἀλήθεια κι' ἂν ἀκόμα ὑπήρχανται τάσεις τόσο καθαρὰ ἔχωρισμένες ἢ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὅστε νὰ τοὺς ταιριάζουνται τὰ δύναματα ποὺ τοὺς δίνονται, κι' ἂν ἦταν ἡ ἀνθρώπινη φύση τόσο σταθερὴ ὅσο λένε μερικοὶ πὼς εἶναι. Γιατὶ κ' ἔτσι νάτανε, ἡ ἀνθρώπινη φύση ἐπηρεάζει ἐνα πλῆθος ἀπὸ διάφορες συνθῆκες ποὺ μᾶς περιστοιχίζουνται. Κ' ἡ ἀμοιβαία σχέση της μὲ τοῦτες τὶς συνθῆκες εἶναι κεῖνο ποὺ καθορίζει τὶς συνέπειες τῶν τάσεων καὶ τὴν κοινωνική τους σημασία, τὴν θετικὴ ἢ τὴν ἀρνητική τους ἐπίδραση. Ἡ ὑπόθεση πὼς τῆς ἀνθρώπινης φύσης ἡ κατασκευὴ εἰν' ἀμετάβλητη, καθόλου δὲν ἔξηγεται τὶς διαφορὲς ποὺ ἔχωριζουνται τὴν μιὰ φυλὴ ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὴν μιὰ οἰκογένεια ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὸν ἐνα λαὸ ἀπὸ τὸν ἄλλο. Αὐτὸν πάσι νὰ πεῖ πὼς τούτη ἡ ἴδεα μόνη της δὲ μπορεῖ νὰ ἔξηγήσει καμιὰ κατάσταση τῆς κοινωνίας. Καθόλου δὲ βοηθάει τὸν ἀνθρώπο νὰ σκεφτεῖ ποιὰ ταχτικὴ τὸν συμφέρει ν' ἀκολουθήσει. Οὔτε καὶ μπορεῖ νὰ δικαιώσει τὸ συντηρητισμὸ ἀπέναντι στὸ ριζοσπαστισμό.

Μὰ δὲ μποροῦμε νὰ παραδεχτοῦμε τὴν ἴδεα πὼς ἡ ἀνθρώπινη φύση εἰν' ἀμετάβλητη. Γιατὶ μ' ὅλη τῇ σταθερότητα ποὺ

δείχνουν δρισμένες άνάγκες της, τούτα αποτελέσματα που προκαλοῦνται από τις ίδιες οι άνάγκες (έξαιτίας του χαρακτήρα του πολιτισμού — της επιστήμης, της ηθικής, της θρησκείας, της τέχνης, των νόμων) επενεργούν όποτε και αυτά πάνου στ' αρχικά συστατικά της ανθρωπινής φύσης και τα μετασχηματίζουν. Ετοιμοποιείται δημόσια συνολικός τύπος της. Πόσο αχρηστό είναι ν' ανατρέξουμε αποκλειστικά στους παραγόντες τους ψυχολογικούς, τόσο γιατί νὰ εξηγήσουμε τὸ τί συμβαίνει δόσο και γιατί νὰ διαμορφώσουμε ταχτική γιατί τὸ τί πρέπει νὰ γίνεται, θάτανε γιατί δλοις φανερό, αν αυτό τὸ σύστημα δὲν είχε αποδειχτεῖ βολικό κόλπο γιατί φαίνονται «λογικά» τα τερτίπια που τὴν χρησιμοποίησή τους έπιμονα τὴν έπιδιώκει κάποιο συγκρότημα, κάποια φατρία. Αντίθετα είναι πολὺ φανερά διδαχτική ἡ περίπτωση τοῦ «ἀνταγωνισμοῦ», που παρακινεῖ τους ανθρώπους και στὸν πόλεμο και στὴν κοινωνικὴ πρόοδο. Στὸ λαϊκό συμπέρασμα φτάνουμε εξετάζοντας τὶς ἄλλες βασικὲς μοχές του Χόμπε.

Υπῆρχαν δὲ ποῦμε κοινωνίες δύοντας τοῦ ανθρώπου για τὴν τιμή του, τὴν προσωπική, τὴν οἰκογενειακή, τὴν ταξική, ἢταν δὲ κύριος συντηρητής για κάθε σημαντική κοινωνική ἀξία. Η πρωταρχική ἀρετὴ τῆς ἀριστοκρατίας, εἴτε πολίτες τὴν ἀποτελούσαντες τούτη τὴν τάξη εἴτε στρατιωτικοί, ἢτανε πάντα ἡ φιλοτιμία. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι πολλὲς φορὲς ὑπερτιμήθηκε. Μὰ θάταν ἀνοησία ν' ἀρνηθοῦμε πώς ἡ ἀλληλεπίδραση τῆς φιλοτιμίας κι ὁ δρισμένων συντελεστῶν τοῦ πολιτισμοῦ ἔφερε ἀποτελέσματα ἀξιόλογα. Η «δυσπιστία», δηλαδὴ δὲ φόβος, σὰν κίνητρο, εἶναι ἀκόμα πιὸ σκοτεινὸς δρός. Εἶναι δρός δίχως νόημα σχετικὰ μὲν ὅτι ἀναφέρεται στὶς συνέπειές του. Η δυσπιστία παίρνει δύοις μορφὴ και νάναι, ἀρχινώντας ἀπὸ τὴν ἀνανδρία τὴν ποταπὴ ἵσαμε τὴν φρόνηση, τὴν προφυλαχτικότητα και κείνη τὴν περίσκεψη που δίχως αὐτὴ δὲ μπορεῖ νὰ ὑπάρξει προνοητικότητα φωτισμένη. Μπορεῖ νὰ γίνει εὐλάβεια. Θεωρητικὰ ἡ εὐλάβεια ὑπερτιμήθηκε μερικὲς φορές. Μὰ μπορεῖ νάναι τέτοιο

τὸ ἀντικείμενό της ὅστε νὰ τὴν κάνει ἐξαιρετικὰ ἐπιθυμητή. Ἡ «ἀγάπη τῆς ἐξουσίας», πούγινε τώρα τῆς μόδας ν' ἀνατρέχουμε σ' αὐτή, ἔχει νόημα μονάχα ὅταν ἰσχύει γιὰ δλα τὰ πράματα γενικά. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἔξηγεῖ κανένα εἰδικὸ ζήτημα.

Ως τώρα τὸ θέμα μας τὸ ἀναπτύξαμε μὲ τὸ σκοπὸ νὰ κατασταλάξουμε σὲ δύο βασικὲς ἀρχές. Ἡ μιὰ εἶναι πὼς οἱ ἀπόψεις γιὰ τὴν ἀνθρώπινη φύση ποὺ ἀποχτᾶνε μεγάλη δημοτικότητα μιὰ δρισμένη ἐποχή, προέρχονται τὶς περσότερες φορὲς ἀπὸ σύγχρονα ζεύματα κοινωνικά, ζεύματα τόσο φανερὰ ὅστε νὰ ἔχωρίζουν, ἢ κι' ἀπὸ ἄλλα κοινωνικὰ κινήματα λιγότερο φανερὰ καὶ λιγότερο ἀποτελεσματικὰ ποὺ ἔνα δρισμένο συγκρότημα πιστεύει πὼς πρέπει νὰ ἐπικρατήσουν. Αὐτὸ ἰσχύει ἂς ποῦμε γιὰ τὴν περίπτωση τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας ποὺ ἔχει ἡ λογικὴ στὴ θεωρία τοῦ Πλάτωνα, καὶ γιὰ τὴν περίπτωση τῆς ἀνταγωνιστικῆς ἀγάπης γιὰ τὸ χέρδος στὴ θεωρία τῶν κλασικῶν οἰκονομολόγων. Ἡ ἄλλη ἀρχὴ εἶναι ὅτι ἡ παραπομπὴ σὲ συστατικὰ τῆς ἀρχικῆς ἀνθρώπινης φύσης, κι' ἀν ἀκόμα πραγματικὰ ὑπάρχουνε, δὲν ἔξηγεῖ καμιᾶς λογῆς κοινωνικὰ περιστατικὰ καὶ καμιὰ συμβουλὴ ἡ κατεύθυνση δὲ δίνει γιὰ τὴν ταχτικὴ ποὺ πρέπει ν' ἀκολουθήσει ὁ ἀνθρωπος. Αὐτὸ καθόλου δὲ σημαίνει πὼς ἡ παραπομπὴ στὰ συστατικὰ τῆς ἀνθρώπινης φύσης θὰ πάρει ἀναγκαστικὰ τὸν τύπο κρυφῆς ἀπολογητικῆς ποὺ γυρεύει νὰ τὰ λογικοποιήσει. Σημαίνει πὼς ὅσες φορὲς γίνεται ἡ παραπομπὴ μὲ πραχτικὸ σκοπό, ἔχει σπουδαιότητα ἡ θεοκρατία κι' ὅχι ψυχολογική. Γιατὶ εἴτε τὴν κάνουν ὅσοι θέλουντε νὰ διατηρηθεῖ ὁ τι ὑπάρχει ίσαμε τώρα εἴτε κείνοι ποὺ θέλουντε τὴν ἄλλαγή, ἔκφραζει μιὰν ἀξιολόγηση κι' ἔνα σκοπὸ βασισμένο σὲ ἀποτίμηση ἀξιῶν. Ὁταν ἔνα γνώρισμα τῆς ἀνθρώπινης φύσης προβάλλεται πάνου σὲ τούτη τὴ βάση, βρίσκεται μέσα στὸ πλαίσιό του κι' ἐπιδέχεται φωτισμένη ἔρευνα.

Ἐπικρατεῖ ὅστόσο ἡ συνήθεια νὰ παραδεχόμαστε πὼς τὰ ἐπίμαχα κοινωνικὰ ζητήματα δὲν ἔχουνε σχέση μὲ ἀξίες ποὺ τὶς

Τ. ΙΤΙΟΥΗ : ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

προτιμᾶμε κι' ἀγωνιζόμαστε γι' αὐτές, πὼς ἔχουνε νὰ κάνουνε μὲ κάτι ποὺ τὸ προκαθορίζει ἢ ἀνθρώπινη φύση. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀντίληψη πηγάζουνε συνέπειες σημαντικὰ δυσάρεστες γιὰ τὴν κοινωνία. Ἀπὸ διανοητικὴ ἀποψη αὐτὸ εἰν^τ ἐπιστροφὴ σὲ κεῖνο τὸ εἶδος τῆς έρμηνείας ποὺ κυριαρχοῦσε στὴ φυσικὴ Ἰσαμε τὸ δέκατο ἔβδομο αἰώνα ἀς ὑποθέσουμε. Σήμερα πιστεύεται πὼς ἡ μέθοδος αὐτὴ στάθηκε ἢ κυριότερη αἴτια τῆς μακρόχρονης καθυστέρησης τῆς φυσικῆς. Γιατὶ αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς θεωρίας χαραχτηρίζεται ἀπὸ τὴν τάση ν^ο ἀνατρέχει σὲ γενικὲς δυνάμεις γιὰ νὰ έρμηνεύει κεῖνο ποὺ συμβαίνει.

Ἡ φυσικὴ ἀρχισε σταθερὰ νὰ προοδεύει μόνο ἀπὸ τότες ποὺ ἔξιστρακιστήκαν οἱ γενικὲς δυνάμεις καὶ κατευθυντήρια γραμμὴ τῆς ἔρευνας ἔγινε νὰ ἔξακριβώνει τὶς συναρτήσεις ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὶς ἀλλαγὲς ποὺ παρατηροῦνται. Ἡ ἀπλοϊκὴ ἀντίληψη ἔξακολονθεῖ νὰ καταφεύγει στὸν ἥλεκτρισμό, ἀς ὑποθέσουμε, στὸ φῶς ἢ στὴ θερμότητα, σὰ δυνάμεις, γιὰ νὰ δώσει έρμηνεία σὲ κάποιο ἴδιαίτερο γεγονός. Στὸν ἥλεκτρισμό, νὰ ποῦμε, καταφεύγει γιὰ νὰ ἔξηγήσει τὸ ἀστραπόβροντα. Ἀκόμα κ^αοἱ ἐπιστήμονες ἔτσι ἔκφραζονται τὶς περσότερες φορές. Μὰ οἱ γενικοὶ ὅροι ποὺ μεταχειρίζονται εἶναι γι' αὐτοὺς ἔκφρασεις στενογραφικές. Φανερώνουν διμοιόμορφες σχέσεις ἀνάμεσα σὲ γεγονότα ποὺ παρατηροῦνται. Δὲ σημαίνουν ἀναγωγὴ σὲ κάτι ποὺ βρίσκεται πίσω ἀπὸ κεῖνα ποὺ συμβαίνουν, σὲ κάτι ποὺ πιστεύεται πὼς τὰ προκαλεῖ. Ἀς πάρουμε γιὰ παράδειγμα τὴν ἀστραπή. Ὁ Φραγκλίνος ἀποδείχνοντας τὸν ἥλεκτρικό της χαραχτήρα τὴν ἔφερε σὲ σύνδεσμο μὲ πράματα ποὺ ἦταν ἀπομνωμένη ἀπὸ αὐτὰ πρωτύτερα. Καὶ τὴ γνώση τους τὴν ἔκανε προσιτὴ ἢ ἔξεταση τῆς ἀστραπῆς. Μὰ ἡ δύναμη τοῦ ἥλεκτρισμοῦ δὲν τὰ έρμηνευσε. Ἡ γνώση πὼς ἡ ἀστραπὴ εἶναι φαινόμενο ἥλεκτρικὸ ἔθεσε πολλὰ εἰδικὰ προβλήματα. Μερικὰ εἶναι ἀλυτα ἀκόμα.

"Αν δὲν εἶναι πειστικὴ ἢ ἀναλογία ἀνάμεσα στὴ σχετικὴ

στειρότητα ποὺ χαραχτήριζε τὴν φυσική, τὸν καιρὸν ποὺ ἔπικρατοῦσε αὐτὴν ἢ μέθοδος, καὶ στὴν κατάσταση τῶν κοινωνικῶν «ἐπιστημῶν» τὴν τωρινή, μποροῦμε ν' ἀναφέρουμε σὰν ἀποδειχτικὸν στοιχεῖο ὅτι σ' αὐτὴν κατάσταση πρέπει ν' ἀποδώσουμε τὸ στραβὸν δρόμον ποὺ πῆρε ἡ ἔρευνα. Ὅπαρχει πλάνη διανοητικὴ ὅταν πραγματικὰ ἄλλο δὲν ἔχουμε παρὰ μιὰ γενικὴ λέξη ποὺ κρύβει τὴν Ἑλλειψη ἀπὸ κατανόηση. Οἱ ἵδεες γιὰ τὴν κοινωνία βρίσκονται ἀκόμα στὴν περιοχὴ ὅπου ἀνήκουν οἱ γενικότητες οἵ φανταχτερές. Ἡ γνώμη σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὴ γνώση καλλιεργεῖ τὶς διενέξεις. Ἀφοῦ αὐτὸν ποὺ θεωρεῖται αἰτία τῶν φαινομένων εἶναι κεῖνο ποὺ χρησιμεύει γιὰ μέσο, γιὰ δργανο, τῆς παραγωγῆς τους, δὲν ὑπάρχει μέθοδος γιὰ νὰ μποροῦμε μὲ ἀκρίβεια νὰ προκαλοῦμε κάτι ποὺ θέλουμε ἢ νὰ ἐμποδίζουμε κάτι τὸ ἀνεπιθύμητο, ἔχτὸς ἀν μᾶς εἶναι γνωστὸ κάτω ἀπὸ ποιὲς συνθῆκες συμβαίνουνε τοῦτα τὰ πράματα. Τὸν καιρὸν ποὺ ἔέραν οἱ ἀνθρωποι πὼς ἔνα εἶδος τριβῆς παράγει τὴ φωτιά, εἴχανε τουλάχιστο στὰ χέρια τους ἔνα μέσο γιὰ ν' ἀνάβουνε φωτιὰ ὅταν θέλανε : νὰ τρίβουνε τὸ ἔνα ἔύλο μὲ τ' ἄλλο. Κ' εἶναι περιττὸ νὰ ποῦμε πὼς ὅταν μάθανε καλύτερα τοὺς ὅρους ποὺ παράγεται ἡ φωτιά, ἔγινε μεγαλύτερη ἢ πραχτική τους ἴκανότητα νὰ τὴν ἀνάβουν δταν τοὺς χρειαζότανε καὶ νὰ τὴ μεταχειρίζονται γιὰ ὅλο καὶ περσότερους σκοπούς. Ἡ ἵδια ἀρχὴ ἰσχύει καὶ γιὰ τὴ σχέση τῆς κοινωνικῆς θεωρίας μὲ τὴν κοινωνικὴ πράξη.

Τέλος οἱ θεωρίες ποὺ πιστεύεται πὼς ἔξηγοῦνε τῶν γεγονότων τὴν πορεία χρησιμεύοντες γιὰ νὰ στηρίζουνε καὶ νὰ δικαιολογοῦν ὅρισμένες ταχτικές. Ὁ μαρξισμὸς εἶναι βέβαια χτυπητὸ παράδειγμα. Μὰ δὲν εἶναι καθόλου τὸ μόνο. Παραδείγματα ποὺ στηρίζουνε τὴν ἵδια ἀρχὴ εἶναι καὶ οἱ κοινωνικὲς θεωρίες ποὺ δὲν εἶναι μαρξιστικὲς καὶ κεῖνες ποὺ εἶν' ἀντιμαρξιστικές. Τὴν ἵδεα πὼς ἡ ἥδην καὶ ὁ πόνος εἶν' οἱ μόνοι ἀποφασιστικοὶ παράγοντες ποὺ καθορίζουνε τὶς ἀνθρώπινες πράξεις τὴ μετα-

χειρίστηκε δ ὁφελιμισμὸς γιὰ νὰ διαμορφώσει μιὰ πολὺ γενικὴ θεωρία γιὰ τὴν νομοθεσία καὶ γιὰ τὴν πολιτικὴ καὶ ποινικὴ δικονομία, τὴν θεωρία δηλαδὴ πὼς αὐτὰ ὅλα πρέπει νὰ τείνουν νὰ ἔξασφαλίζουνε τὴν μεγαλύτερη εὐτυχία γιὰ τὸ μεγαλύτερο ἀριθμὸ ἀνθρώπων. Ἡ ἔξήγηση τῶν γεγονότων μὲ κριτήριο τὴν ἐλεύθερη, τὴν ἀνεμπόδιστη ἐκδήλωση τῶν ἀναγκῶν χρησιμοποιήθηκε πραχτικὰ σὰ δραστικὴ προπαγάνδα γιὰ νὰ ἐνισχύσει ἕνα οἰκονομικὸ σύστημα ποὺ ὑποστήριξε τὴν κατάργηση τῶν τελωνειακῶν δασμῶν μ^ο ὅλα τὰ κατάλληλα μέσα, πολιτικὰ καὶ νομικά. Ἐπειδὴ πιστεύτηκε πὼς ἡ ὑποθετικὴ «δύναμη» ἔχει γενικὸ χαραχτήρα, κατάντησε νὰ θεωρηθεῖ περιττὸ νὰ παρακολουθοῦνται τὰ πραγματικὰ γεγονότα γιὰ νὰ ἐλέγχεται ἡ θεωρία. Ἀν τύχαινε νὰ συμβοῦνε πράματα ποὺ ἀνατρέπανε τὸ δόγμα, ἡ ἀσυνέπεια δὲ θάτανε λόγος νὰ ἔξεταστεῖ τὸ δόγμα, θάταν ὑπόδειξη ν^ο ἀποδοθεῖ ἡ ἀποτυχία σὲ εἰδικὲς αἰτίες γιὰ νὰ μὴ μειωθεῖ τὸ κύρος τῆς βασικῆς ἀρχῆς.

“Οταν δὲν ἔχουμε μπροστά μας παρὰ ἴδεες γενικές, μπροῦμε μὲ ἐπιχειρήματα νὰ τὶς ὑποστηρίξουμε ἢ νὰ τὶς καταπολεμήσουμε δίχως νὰ καταφύγουμε στὴν παρατήρηση. Τὰ ἐπιχειρήματα ἀποφεύγουνε τὸν κίντυνο νὰ καταντήσουνε κούφια λόγια, μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ ὑπάρχουν δρισμένες συναισθηματικὲς καταστάσεις συνυφασμένες μ^ο αὐτά. Τρούισμὸς εἶναι τὸ νὰ ποῦμε πὼς οἱ γενικὲς ἴδεες, ὅταν δὲ μποροῦνε νὰ ἐλεγχθοῦν ἀπὸ τὴν παρατήρηση τῶν πραγματικῶν γεγονότων καὶ ν^ο ἀναθεωρηθοῦν, ἀνήκουνε στὴν περιοχὴ τῆς ὑποκειμενικῆς γνώμης. “Οταν λοιπὸν συγκρούονται οἱ γνῶμες, δίνεται ἀφορμὴ νὰ γίνει λογομαχία κι^ο δχι, δπως συμβαίνει τώρα μὲ τὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες, νὰ τοποθετηθεῖ τὸ πρόβλημα καὶ νὰ γίνουνε νέες παρατηρήσεις. “Αν μποροῦμε ἀφοβία νὰ ὑποστηρίξουμε μιὰ δποιαδήποτε γενικὴ ἴδεα γιὰ ζητήματα πνευματικὰ καὶ γιὰ τὶς συνέπειές τους, αὐτὸ συμβαίνει ἐπειδὴ ἡ βασιλεία τῆς ὑποκειμενικῆς γνώμης, τῆς ἀσυμφωνίας καὶ τῆς σύγκρουσης εἶναι συνάρτηση τῆς ἀπουσίας μεθό-